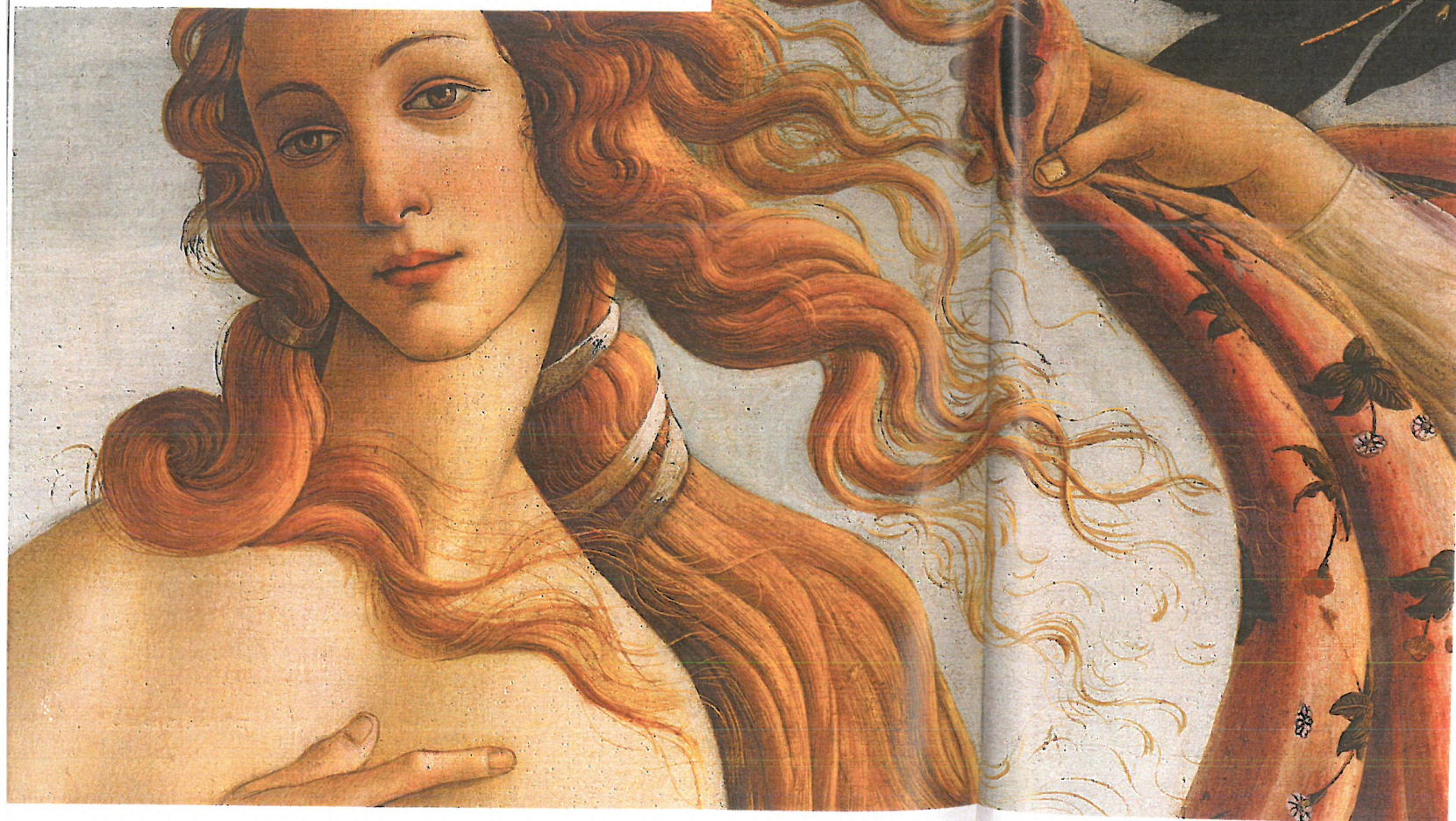

8 RENÆSSANCEN OG
TIDLIG MODERNE TID:

MENNESKET I CENTRUM

[1300-1600]

Fra: Vores Verdenshistorie
bind 7
af Peter Fredvitsen (2019)

TIDSLINJE

- 1350-** Byerne i Norditalien oplever stor økonomisk vækst
- 1430** Domkirken i Firenze opføres
- 1439** Alberti formulerer reglerne for perspektivtegning
- 1450** Gutenberg opfinder trykpressen
- 1453** Osmannerne erobrer Konstantinopel
- 1506** Opførelsen af Peterskirken i Rom
- 1517** Luthers kritik af den katolske kirke i de 95 teser
- 1524-25** Bondeoprør i Tyskland
- 1534** Luthers tyske oversættelse af Bibelen
- 1536** Reformationen i Danmark
- 1543** Kopernikus offentliggør sin teori om, at solen er verdens centrum
- 1555** Kompromis i Augsburg: Den enkelte fyrste bestemmer religionen i sin stat
- 1600** Keppler udbygger Kopernikus' teori
- 1633** Galileo Galilei stilles for inkquisitionen anklaget for kætteri

◀ Udsnit af Sandro Botticellis maleri Venus' fødsel fra 1485.
Du kan læse mere om billedet (og se det i fuld størrelse) på s. 230.

INDLEDNING

I dag lever vi som danskere med, at religion er en privat sag, og det at gå i kirke og tro på Gud indgår ikke i særlig mange menneskers hverdag. Sådan har det ikke altid været, og går vi mere end 500 år tilbage, så var Gud en uløselig del af alle menneskers liv. Kirken tolkede verden gennem Guds briller, kunne man fristes til at sige.

I den periode, som vi skal beskæftige os med i dette kapitel, ændrede verden sig, ikke fra den ene dag til den anden og ikke i samme tempo over hele verden, men langsomt blev grundtræk til den moderne verden til i perioden fra ca. 1300 til 1600.

I denne periode blev der skabt tendenser inden for videnskab, teknologi og politik, der peger frem mod vores moderne tid. I første omgang afstedkom særligt den teknologiske udvikling europæernes møde med fremmede kulturer i forbindelse med de store opdagelser (der behandles i *Vores verdenshistorie*, bind 2). Vi kan her tale om grundstenen til den globale verden, som vi kender i dag.

En af periodens afgørende ændringer er, at mennesket bliver løsrevet fra kristendommen og fremstår som et individ, der kan fortolke verden selv og måske endda forme sin egen skæbne. Løsrivelsen fra religionen kalder vi sekularisering. Der sker også en række nytolkninger inden for kunst og arkitektur, som vi i dag tager for givet. Tag fx perspektivtegning, der blev udviklet i 1400-tallet.

Så når kristendom spiller den rolle, som den gør i dag, og når vi betragter os som frie individer, så skyldes det i høj grad forandringer i den periode, som vi nu skal se nærmere på.

► Marked i Firenze, 1400-tallet.

Højmiddelalderens vækst

Middelalderssamfundet var et landbrugssamfund, der baserede sig på jordbesiddelse. Konge, kirke og herremænd var jordbesiddere, og henved 90 % af befolkningen levede på landet. Men omkring år 900 begyndte byerne langsomt at gøre sig gældende som centre for handel og håndværk.

Et af Europas økonomiske kraftcentre i 1200-tallet lå i Norditalien, hvor der opstod en række byer. Her handlede købmænd med bl.a. krydderier og silke, der kom med karavaner fra Asien og blev udskibet i Mellemøsten. Handlen gav købmændene store fortjenester, der kunne investeres i luksus, men også i nye forretninger og nye handelsruter, der skulle sikre nye eftertragtede handelsvarer. Venezianeren Marco Polo tog fx på en eventyrlig rejse til Kina i 1271-1295. Denne rejse handlede om ønsket om nye handelsruter (se s. 173).

Korstogene fra omkring 1100 medførte en økonomisk opblomstring i Norditalien. Købmænd fra Venedig, Genova og Pisa sørgede for transport og udrustning til korstogshærene på vej mod Palæstina, og det gav byerne store indtægter.

Norditaliens økonomiske og handelsmæssige position førte i 1300-1400-tallet til, at området blev Europas kulturelle centrum. I de rige bystater bredte sig en række nye holdninger og ideer, der brød med middelalderens tankegang. Man begyndte at se kritisk på den katolske kirkes påstand om, at alt skyldtes Guds vilje. Bystaternes rige borgere følte, at deres succes ikke alene var et resultat af Guds nåde, men i stor udstrækning skyldtes egen individuelle fortjeneste. Det førte til et helt nyt syn på mennesket og dets evner. Med interesse for det enkelte menneske opstod nye tanker om verden og om indretningen af et retfærdigt idealsamfund.

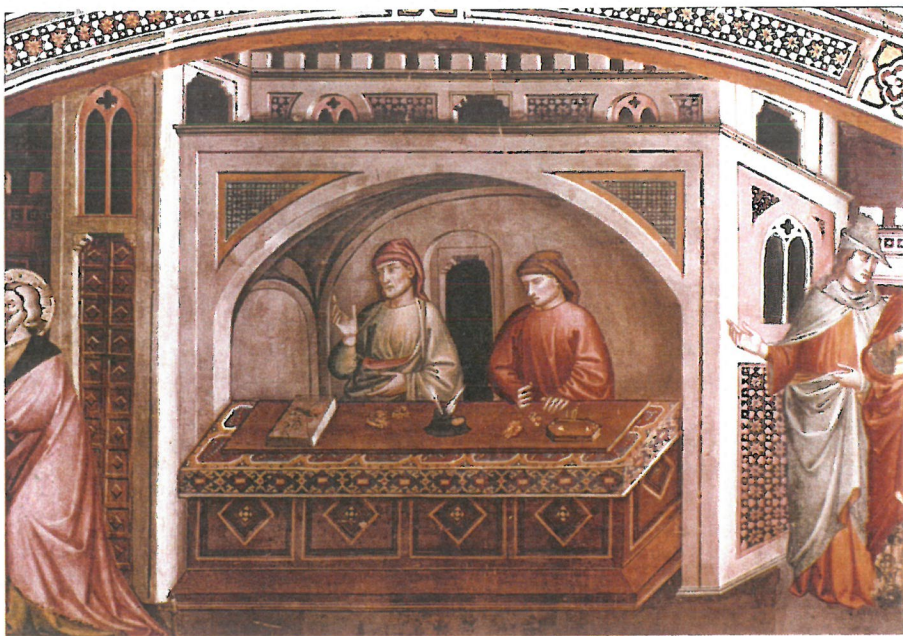

▲ Norditaliens bystater ca. 1450.

Nybrud og renæssance

I løbet af højmiddelalderen skete der nybrud inden for en række forskellige områder. Det begyndte langsomt i 1300-tallet, hvor lærde, de såkaldte humanister, fandt inspiration i den antikke verden. Derfor kalder man nybruddet for renæssance, der betyder en genfødsel, fordi humanisterne søgte tilbage til antikkens græske og romerske idealer. Det ændrede deres syn på mennesket og på verdens indretning.

Renæssancen er en betegnelse for en nytænkning, der skete hos en gruppe lærde folk, der påvirkede ledende købmænd og bankfolk, som tog de nye tanker til sig. For den almindelige befolkning skulle der gå mange hundrede år, før de fik gavn af de tanker, der opstod. Renæssancen er derfor i høj grad et laboratorium for den intellektuelle elite og overklassen.

▲ Udviklingen af bankvæsenet fik stor betydning for de nord-italienske byer. Her ses to bankfolk, der forvalter folks penge. Her kunne handelsfolk oprette en konto, låne penge og veksle valuta. På bordet kan man se, der ligger penge, og i den store bog blev alle pengeoverførsler afstemt. Illustration fra ca. 1395.

Begrebet renæssance har været stærkt omdiskuteret blandt historikere, bl.a. fordi det er svært at præcisere, hvad begrebet indeholder, og at afgrænse det i tid og sted. Nogle historikere mener, at renæssancen er en selvstændig tidsperiode som fx antikken, mens andre mener, at det er en særlig periode i middelalderen, hvor der sker en række nybrud inden for litteratur, kunst og arkitektur.

Det kan være gavnligt at tale om renæssancen, hvis vi husker, at det kun kan anvendes som en del af beskrivelsen af samfundsudviklingen fra 1300 til 1600. Der er med andre ord ikke tale om et radikalt brud med hele middelalderens kristne tankegang, men derimod forestillinger, der på grund af den økonomiske udvikling i Norditalien og på sigt også den teknologiske udvikling fik stor betydning for Europas historie efter 1600.

Brud, kontinuitet og periodisering

At inddele fortiden i perioder kan være vanskeligt, fordi noget altid fortsætter, mens andet holder op. Det er derfor svært at tale om entydige forandringer fra ét tidsafsnit til et andet, og samtidens mennesker vil ofte ikke opdage, at der finder en forandring sted, som eftertidens historikere vil komme til at opfatte som epokegørende. Afgørende forandringer kaldes også for „brud“, mens man taler om „kontinuitet“, når noget fortsætter. Brud og kontinuitet er vigtige begreber i historiefaget.

Som vi har set tidligere (se Fokuspunkt s. 123), har det stor betydning for periodiseringen, hvilke samfundsforhold man lægger vægt på. Er det politik, økonomi, sociale forhold, kultur eller måske teknologi? Er det enkeltpersoners handlinger (ofte statsmænd) eller bredere samfundsforandringer?

Opfattelsen af renæssancen som et afgørende nybrud og en helt særlig periode stammer især fra den tyske kunsthistoriker Jacob Burckhardt, som i 1860 skrev den indflydelsesrige bog *Renæssancens kultur i Italien*. Som kunsthistoriker havde Burckhardt – ikke så overraskende – fokus på de nye kunstneriske udtryksformer, der vandt frem i perioden, som han af samme grund så som et afgørende kulturskifte.

Mange middelalderhistorikere har været uenige. Ifølge dem var meget af det, som fremhæves som særligt for renæssancen, allerede til stede i tiden forinden, og ser vi på de bredere samfundsforhold, rokkede renæssancen ikke grundlæggende ved dem. Den nye male- og billedhuggerkunst var i høj grad elitefænomener, som ikke påvirkede hovedparten af de mennesker, der levede i eller uden for Italien.

Omvendt kan man indvende, at noget nyt, der i en periode måske kun prægede en lille elite, med tiden fik stor betydning.

Se også: Jacob Burckhardt: *Renæssancens Kultur i Italien*, Kimære, 1987.
Michael Nordberg: *Renæssancens virkelighed*, Gyldendal 1995.

Opgave

- 1) Find argumenter i kapitlet her, der begrundes, at renæssancen var en afgørende ny periode.
- 2) Find argumenter i kapitlet her, der begrundes, at renæssancen ikke var en afgørende ny periode.
- 3) Overvej, om der er/hvilke tendenser i nutiden, der vil få afgørende betydning for eftertiden. Begrund dit svar.

HUMANISMEN

Begrebet humanisme knytter sig til renæssancebegrebet og har fået forskellige udtryk forskellige steder i Europa. Humanismen i dens mange forskellige formuleringer kan måske bedst forstås som de intellektuelles reaktioner på samfundets almindelige kriser, hvor de søgte svar på samtidens problemer i antikken. Disse forestillinger forenede de med de kristne tanker. Når vi taler om, at mennesket i renæssancen frigjorde sig fra kristendommen, er det med andre ord vigtigt at være opmærksom på, at det ikke var den kristne religion som sådan (med få undtagelser var de ikke ateister, altså ikke-troende), men en bestemt version af den. Nogle humanister sluttede sig til de reformister, der ønskede en ændring inden for kirken, og som førte til reformationen i 1500-tallet.

Genopdagelsen af den antikke græske og latinske litteratur og videnskab førte til humanisternes studier af det enkelte menneske i modsætning til middelalderens kollektive menneskesyn, hvor det enkelte menneske var låst fast i en stand. En stand var typisk knyttet til ens erhverv, formue eller ægteskab.

For de lærde var det ikke længere tilstrækkeligt kun at bruge den katolske kirkes tolkninger som svar på livets mange spørgsmål. Bruddet med tanken om, at paven var Guds repræsentant på jorden, og at den katolske kirke havde et sandhedsmonopol, førte til indre splittelse i den katolske kirke, der i Danmark og Nordeuropa førte til reformationen.

Det store europæiske opbrud, der fandt sted mellem 1300 og 1600, fik således afgørende betydning for, hvordan Europa ser ud i dag.

▼ Firenze omkring 1550.

De norditalienske bystater

Særligt byen Firenze blev centrum for den kulturelle genfødsel, der herfra bredte sig til de andre bystater i Norditalien. Selv om byen ligger inde i landet, var den forbundet med havet via floder og derved det vigtige handelsnet, der forbandt handlen med det øvrige Europa.

Det nordlige Italien var formelt en del af Det Tysk-Romerske Kejserrige, men den tyske kejser og paven i Rom havde svært ved at fastholde herredømmet. Flere bystater havde derfor erklæret sig som selvstændige bystater, der havde sit eget politiske styre og sin egen hær, på samme måde som de antikke græske bystater gjorde.

Firenze var en af de bystater, der med egen forfatning fra år 1293 viste, at man var fri og uafhængig. Firenze erklærede sig republikansk (det vil sige tilhænger af en republik i stedet for et monarki) med et byråd som besluttende og magtudøvende organ. Inspirationen var hentet i Romerriget, hvor man i republikkens tid var styret af en folkeforsamling bestående af frie mænd (se kapitel 3). Der var dog ikke tale om et demokratisk styre, hverken i Romerriget eller i republikken Firenze. Ligesom den reelle magt i republikkens Rom lå hos senatet, der bestod af samfundets ledende slægter, lå magten og indflydelsen i Firenze også hos byens mest velhavende borgere. I andre norditalienske bystater lå magten hos en fyrste, hvor magten gik i arv.

Netop Romerriget spiller en afgørende rolle for at forstå, hvorfor Norditalien bliver toneangivende i det opbrud, der skete i renæssancen. Som i Romerriget var bykulturen der, hvor åndslivet udfoldede sig og hvor de nye tanker opstod. Ligeledes skal vi huske på, at det også var i Italien, at paven havde gjort den katolske kirke til en åndelig verdensmagt, efter at Romerriget gik i opløsning i 476. Den øgede handelskontakt betød også, at de norditalienske bystater blev inspireret udefra.

Arven fra antikken

Efter at det Vestromerske rige gik i opløsning i 476, forsvandt store dele af den antikke skønlitterære og videnskabelige litteratur i det vestlige Europa. I Det Byzantinske Rige eksisterede den antikke kulturarv fortsat, og i de muslimske imperier oversatte man de antikke filosofiske og videnskabelige værker til arabisk.

Gennem korstogene og handlen med Byzans fik man kendskab til den hedske antikke kultur, der i det vestlige Europa var blevet skubbet til side af den katolske kirkes ensretning. Ukendte antikke tekster dukkede frem, der

▼ Her er en side fra den arabiske oversættelse af den græske læge Dioscorides' værk om lægekunsten De Materia Medica. Illustrationen viser en læge og en ledsager ved en plante (Heliotrop).

åbnede øjnene for antikkens tanker om verden og mennesket. Med udgangspunkt i oldgræsk videnskabelig litteratur havde araberne udviklet matematik, lægevidenskab og filosofi på et højt stade, som europæerne kunne lære af.

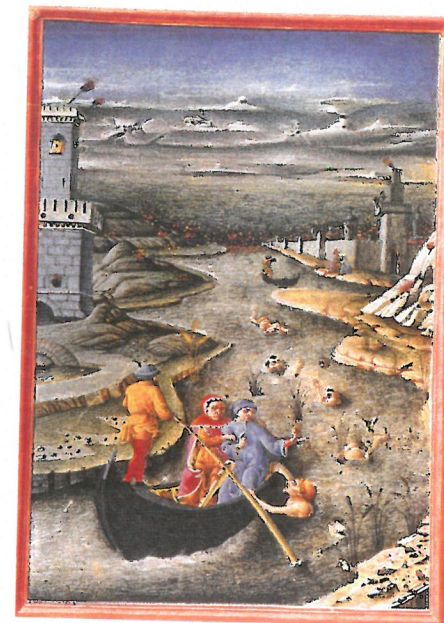
Humanisterne så, at den antikke verden havde været højt udviklet og uden det snæversyn, der prægede den kristne middelalderverden. Humanisterne opfattede antikken som et kulturelt højdepunkt, som man kunne lære af, og derfor gik jagten ind på at indsamle og kopiere de antikke skrifter. Det viste sig, at mange munke havde opbevaret gamle håndskrifter i deres klosterbiblioteker. Men også i Byzans og i al-Andalus i Sydspanien hentede humanisterne antikke manuskripter.

Strømmen af antikke værker virkede som en åbenbaring, der gav kirkens monopol et modspil. Kendskabet til antikken demonstrerede, at der fandtes alternativer til den kristne kultur. Der blev åbnet nye perspektiver på tilværelsen.

Boccaccio og kvinderne

En anden af de store 1300-tals-forfattere fra Norditalien er Giovanni Boccaccio. Hans hovedværk *Dekameron* fra 1352 er revolutionerende, fordi han sætter mennesket i centrum og laver realistiske skildringer af miljøer og mennesketyper. Ifølge Boccaccio kan man ikke sætte sig op imod naturen, fx kan vi ikke undertrykke vores naturlige seksuelle behov. De er naturlige og derfor ikke syndige.

Dekameron er fyldt med virkelyst og glæde ved det jordiske liv, her er ingen længsel efter det hinsidige, altså livet efter døden. Boccaccio er begejstret for menneskets evne til at tænke selvstændigt og få det bedste ud af tilværelsen.

▲ Bogillustration fra 1500-tallet, der viser Dante og Vergils rejse ad Styx, floden, der danner grænse mod det antikke græske dødsrige, Hades.

Kilde 45

Boccaccio om kvinden

Om hvem vil da nægte, at den [hjælpen] fremfor alt bør gives til de yndige kvinder, hvis sarte bryst i dets blufærdige skyhed dølger de elskovsflammer, som erfaringen siger os vokser i styrke ved at skjules. Desuden tilbringer de skønne den meste tid i deres lukkede stuers lille verden, afhængige af forældres, brødres og ægtefællers forgodtbefindende og bud, uden i deres delvise lediggang at vide, om de skal sige ja eller nej, opfyldte som duer af mangeartede tanker, der ikke alle kan være lige lystige.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Hvordan kan vi bruge kilden til at belyse forholdet mellem kønnene i 1300-tallet?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

På den måde er Boccaccio mere munter, jordnær og livsglad end Dante.

Boccaccio havde blik for kvindernes situation og opstillede en kritik af den familiestruktur, der undertrykte kvinderne. Boccaccio var med andre ord en slags tidlig kvindesagsforkæmper, som så de begrænsninger, der var i kvindens fri udfoldelse. Kilde 45 er fra *Dekameron*.

Det nye menneskesyn

Opdagelsen af den antikke græske og latinske litteratur og videnskab førte til humanisternes studier af det enkelte menneske. Dette harmonerede godt med bystaternes nye magtfulde borgere, der netop så det enkelte menneskes muligheder og evner som grundlaget for deres egen succes. Mennesket blev anset for at have en fri vilje og muligheder for at opnå, hvad det satte sig for af mål. Middelalderens nedvurdering af det jordiske liv blev erstattet af en ny interesse for det enkelte menneske, hvor kreativiteten blev sat i centrum.

I 1486 forklarede humanisten Giovanni Pico della Mirandola det nye menneskesyn og argumenterede for, at menneskets værdighed skulle findes i tolerance, frihed og mangfoldighed. Gud havde skabt verden, men

Kilde 46

Mirandola „Om menneskets værdighed“

Til sidst mente jeg at forstå, hvorfor mennesket er det lykkeligste af alle levende væsner og derfor det, som er mest beundringsværdigt, samt præcis hvad det er for et vilkår, som er dets i universets kæde, og som gør det misundelsesværdigt ikke blot for de umælende dyr, men også for stjernerne og ånderne over verden [...]

Den højeste Fader og bygmester Gud havde allerede efter sin skjulte visdoms regler færdigbygget denne verdens hus, som vi ser: [...] Men da værket var fuldent, ønskede kunstneren nogen, som kunne betragte et så stort værk, elske dets skønhed og beundre dets storhed. Da alt var skabt, overvejede han derfor, ligesom Moses og Timaios [antik græsk historiker] bevidner, til sidst at skabe mennesket [...] uden et bestemt forbillede og sagde til det, da han havde stillet det midt i verden:

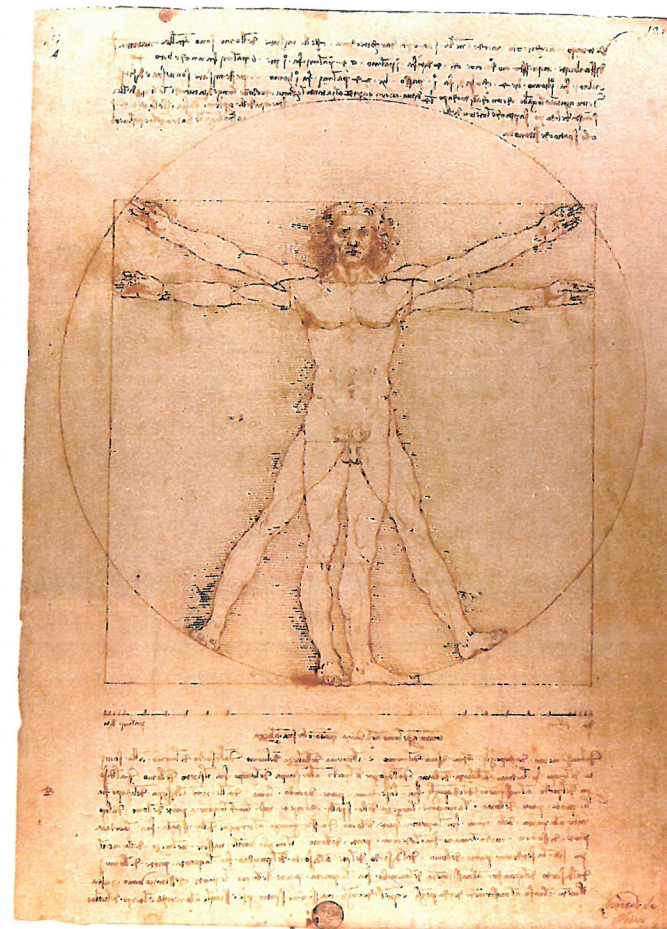
„Hverken et bestemt sted eller en form, som er din egen, eller nogen opgave, som er særlig for dig, har vi givet dig, Adam, for at du efter din egen beslutning og efter din egen hensigt skal have og eje det sted, den skikkelse og de opgaver, du ønsker. Andre væsners natur begrænses inden for de af os foreskrevne regler.

Du er ikke lukket inde af nogen grænser, men skal selv fastlægge dem med din vilje, i hvis hånd jeg har givet dig. Midt i verden har jeg sat dig, for at du derfra så meget lettere rundt omkring dig skal kunne se alt det, som findes i verden. Hverken himmelsk eller jordisk, hverken dødelig eller uddødelig har vi gjort dig, så at du som din egen skulptør og former frit og ærefuldt skal kunne give dig den form, du helst vil have. Du skal have magt til at falde til lavere former, som er dyriske, du skal have magt til ifølge din sjæls beslutning at hæve dig til de højere former, som er guddommelige.“

Oh Gud Faders højeste gavmildhed, menneskets højeste og vidunderligste lykke! Mennesket er givet at få, hvad det ønsker, være, hvad det vil.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Argumentér for og imod, at kilden er god til at belyse menneskesynet i renæssancen.
- 4) Optil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

◀ Leonardo da Vinci var en af tidens store kunstnere, og han var inspireret af den romerske arkitekt Vitruvius, som havde skrevet, at kvadrat, cirkel og de rette proportioner skulle udgøre fundamentet i et kunstværk. Det er her udtrykt i en tegning fra omkring 1485, der skulle illustrere sammenhængen mellem den harmoniske menneskekrop og ideale geometriske former og målforhold.

mennesket havde pligt til at filosofere over det store skaberværk (se kilde 46).

Mennesket var skabt som et væsen, der selv kunne være skabende ligesom kunstnerne, og mennesket havde ansvaret for sig selv. Dette var et nybrud i forhold til den katolske kirkes dogmatik om, at mennesket helt var underlagt Guds vilje og derfor betydningsløst i sig selv.

Ifølge humanisterne var det menneskets pligt at udfolde sine evner bedst muligt, og for at kunne dette måtte mennesket uddannes og dannes. Det ideelle menneske var derfor et menneske, der både kunne hånden og åndens arbejde, var dannet og var velbevandret i litteratur, filosofi, historie og musik, skrev digte og kunne spille musik. Deraf begrebet et „renæssancemenneske“.

▲ Medici-familien fremstillet som de hellige tre konger på vægmaleri i Mediciernes palads i Firenze af Benozza Gozzoli ca. 1460.

Medici-familien

Mange humanister kom fra beskedne kår, men fandt sammen med byernes rige overklasse, der lod sig inspirere af de nye tendenser. Byernes handelsfolk og bankfolk, der finansierede de mange virksomheder, som dukkede op, var byernes nye magthavere. Handlende og håndværkere var organiseret i laug, der varetog erhvervets interesser. De rigeste laug som fx uldfabrikanterne, silkefabrikanterne, vekselerer og bankfolk, havde direkte indflydelse på byens styre, og de var med til at sætte deres præg på, hvordan byen skulle tage sig ud over for andre konkurrerende byer.

I Firenze var en af de ledende fabrikanter Medici-familien, der havde stor magt i byen i 1400-tallet. Medici-familien opførte det store Laurentianske Bibliotek som udtryk for, at bogen var tidens dannelsessymbol. Medici'erne etablerede det platoniske akademi, hvor lærde mænd diskuterede forholdet mellem menneske og Gud. Dette var et udtryk for de nye tendenser i tiden, der var præget af nysgerrighed, spørgelyst og videbegær.

Et andet eksempel på tidens ånd er republikanismen, der voksede frem i en række norditalienske bystater herunder Firenze. Man hentede inspiration fra antikkens Grækenland og fra republikkens Rom. Centralt står frigørelsen fra fyrsten/tyranen og borgerdyd, der som i antikken betød mådehold, visdom, tapperhed og retfærdighed. Magten i samfundet skulle defineres i form af en forfatning, det vil sige en grundlov, hvor de fælles spilleregler for bystaten var nedskrevet. Firenze fik sin forfatning *Ordinamenti di Giustizia* (Retfærdighedens Ordning) i 1293. Centralt i den republikanske forfatning var, at borge-

ren blev opfattet som en patriot, der skulle deltage i det offentlige liv og forvare bystaten.

At netop det offentlige blev af afgørende betydning, førte til, at mange rigmænd konkurrerede om at betale til kirker og kunstnere. Det gav prestige og politisk indflydelse, men det betød også, at bystaterne blomstrede og udviklede sig som sande kunstskatte med det ene imponerende bygningsværk efter det andet og med kunstværker, som i dag betragtes som mesterværker.

De rige købmænd i Firenze havde opbygget en formue ved handel med tekstiler, og for at understrege deres enorme rigdom byggede de fornemme huse som private boliger, tegnet af tidens mest berømte arkitekter. Men de stod også for finansieringen af en række offentlige bygninger herunder flere kirkebyggerier. Hensynet til kirken var fortsat vigtigt, det var nemlig ikke uproblematisk at være rig købmand og bankmand. Ifølge kirkens lære måtte man ikke opkræve renter, når man lånte penge ud, fordi man ikke måtte drage fordel af andres nød. Man måtte heller ikke presse arbejds lønninger ned som følge af det store udbud af arbejdskraft. Selv om de rige familier fandt ud af at omgå begge dele, så var det vigtigt for dem at demonstrere deres religiøse sindelag ved at finansiere kirkebyggeri og renovering af kirker, sådan som de gjorde det i Firenze.

Et eksempel på en sådan rigmand, der finansierede en række af Firenzes offentlige bygninger, var købmanden Giovanni Rucellai (1403-81), der havde tjent en formue på handel med tekstiler. I 1464 udgav han sine erindringer, som du kan læse et lille uddrag af i kilde 47.

▲ Santa Maria Novella kirken i Firenze

Kilde 47

MALERKUNSTEN

De første træk af humanismen så vi i litteraturen med Dante i begyndelsen af 1300-tallet. I kunsten og arkitekturen kom nybruddet i 1400-tallet, mens det, der i naturvidenskaben kom til at ændre vores verdensbillede, først kom i begyndelsen af 1500-tallet.

De rige borgeres efterspørgsel på kunstnere og arkitekter til bygge- og udsmykningsopgaver fik stor betydning for udviklingen af arkitektur og billedkunst. Inspireret af humanisterne vendte kunstnerne sig mod den antikke litteratur og til de levende, som bl.a. Romerriget havde efterladt sig for at finde inspiration til deres værker.

Firenze blev et vigtigt centrum for den nye kunst, der udviklede sig i 1400-tallet, og alle de store kunstnere bosatte sig i byen. Dette var i sig selv nyt og brød med middelalderens gængse opfattelse af den anonyme kunstner.

I takt med humanisternes tanker lagde man vægt på naturalistisk gengivelse og på individuelle træk, der stod i skærende kontrast til middelalderens idealistiske billedkunst. Kunstneren søgte at gengive mennesker og livet så troværdigt som muligt. Inden for malerkunsten kom det store gennembrud omkring 1430, da den italienske kunstner Leon Battista Alberti (1404-1472) formulerede, at „billedfladen er et åbent vindue“. I 1439 udgav han et skrift om billedkunsten, som du kan læse i kilde 48.

Alberti opstillede en række regler for perspektivtegningen, der revolutionerede malerkunsten. Med nye teknikker kunne malerne fremstille mere na-

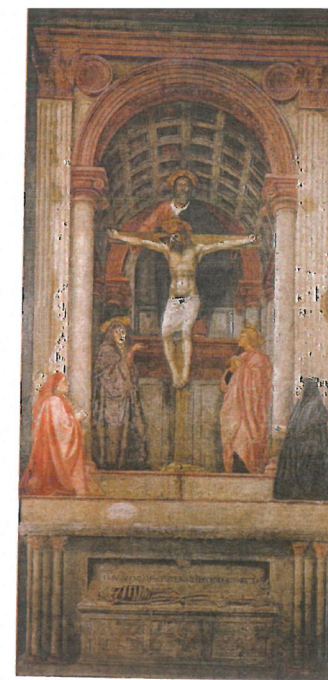
turalistiske motiver med skygge og lysvirkninger, der gav en række detaljer, der fik maleriet til at fremstå som en naturlig gengivelse af virkeligheden.

En af de første kunstnere, der brugte perspektivet, var Masaccio (1401-1428) i et vægmaleri i Santa Maria Novella-kirken i Firenze. Vægmaleriet forestiller treenigheden (dvs. Faderen, Sønnen og Helligånden) med Johannes og Maria under korset og to knælende florentinske borgere. Det nye i billedet er den rumlige virkning, som gjorde, at folk troede, de så ind i et tilstødende rum.

Rafael og Skolen i Athen

En af de store humanistiske kunstnere var Rafael (1483-1520). På en væg i Vatikanet, der er pavens palads, malede han 1510-1511 „Skolen i Athen“. På billedet ses en række af antikkens store filosoffer og videnskabsmænd og med Platon og Aristoteles i maleriets centrum. Selv om scenen er den antikke verden, er der mange samtidige personer på billedet, bl.a. Rafael selv.

Vi ser tydeligt brugen af perspektivet i billedet, og Rafael bruger ganske virkningsfuldt lys og skygge. Rummet er inspireret af antik romersk arkitektur, hvor vi ser tre mægtige buer med kasetteloft, og i vægnicherne ser vi statuer af antikke græske guder fremstillet i meget naturalistisk stil.

▲ Masaccio Den hellige treenighed, 1427.

▼ Rafael: Skolen i Athen, 1510-1511.

Kilde 48

Alberti om billedkunsten

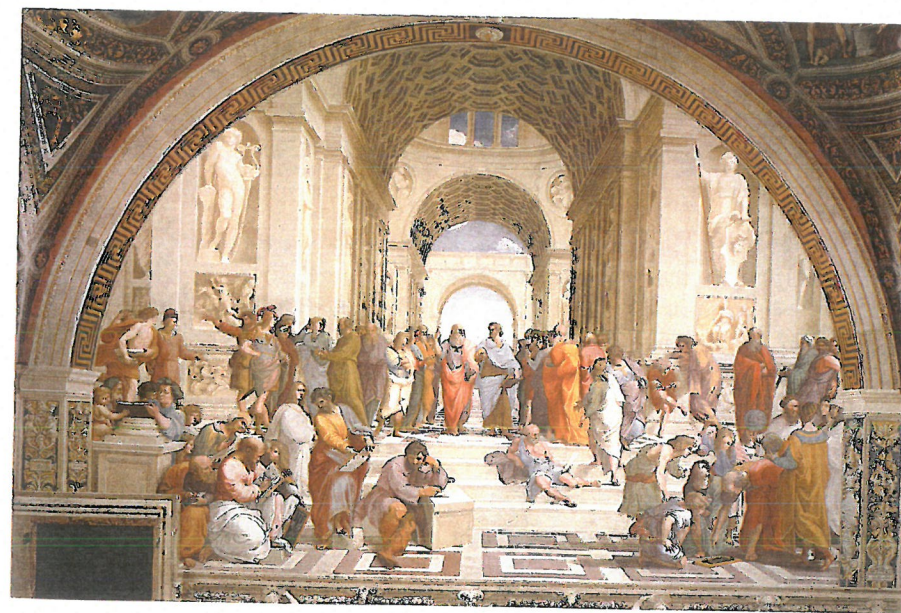
Jeg siger, at det er malerens opgave på den eksisterende tavle eller mur med linjer at tegne og med farver at male ethvert legeme magen til dem, du ser, så at de i en given afstand og med en given placering af centrum virker plastiske og meget lig de virkelige. Det er malerkunstens mål at skaffe kunstneren yndest, velvilje og anerkendelse snarere end overflod. Dette vil malerne kunne opnå, hvis deres malerier kan fastholde beskuerens øjne og sind [...]

Derpå måde [kunstnerne] lære samtlige lemmers særlige former, og indprente sig, hvilke forskelle der kan være i de enkelte lemmer. For de er både mange og tydelige. Der er dem, der har en fremspringende og kroget næse, andre har abeagtige næsebor. Nogle har svulmende læber; andre har smalle, tynde læber som et forskønnende træk. Og på samme måde må male-

ren undersøge alt, hvad der kan få den enkelte legemsdel til at forandre sig ved at præge den i større eller mindre grad. Og læg også mærke til, hvordan de selv samme lemmer, der i vores barndom er rundede og så at sige veldrejede og sarte, i den mere fremskredne alder er hårde og kantede. Sådan vil den lærelystne maler få kendskab til alt dette gennem naturen.

Arbejdsspørgsmål

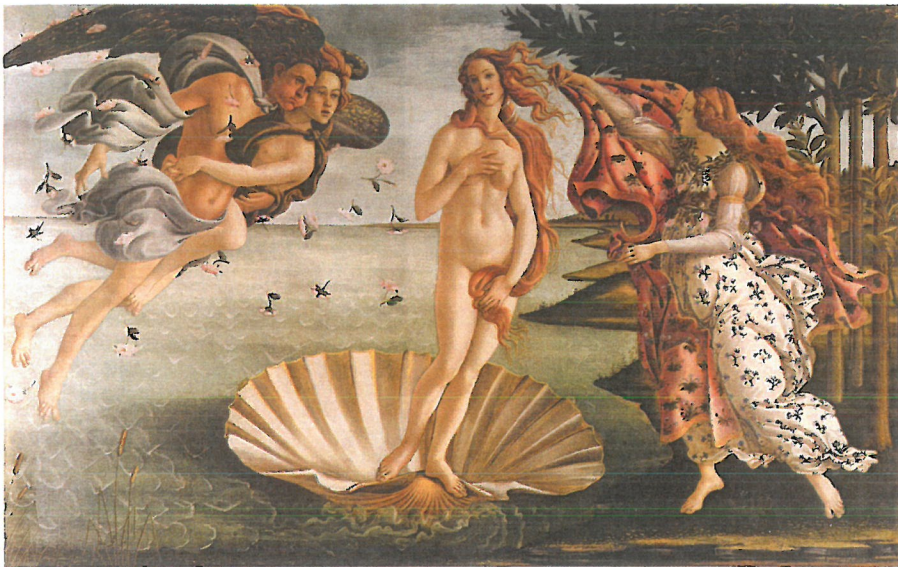
- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Påvis, hvilke særlige renaissance-træk der kommer til udtryk i Albertis tekst.
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Humanisternes kunst var for det meste kirkekunst. Rafaels billede var bestilt af paven til hans palads, men hvorfor tillod paven et billede med hedenske antikke filosoffer? Svaret skal nok findes i, at også den katolske kirke i begyndelsen af 1500-tallet lod sig inspirere af humanisterne. Billedet kan derfor være et udtryk for, at kirken mente, at mennesket ikke kun fik visdom gennem Biblens åbenbaringer, men også gennem den menneskelige fornuft (symboliseret ved de hedenske antikke filosoffer), og som i sidste ende er skabt af Gud.

Maleriet kan således opfattes som et forsøg på at forsone religiøse og verdslige livsforklaringer. Et lignende eksempel er Michelangelos maleri af nøgne kroppe i Peterskirken i Rom. For den katolske kirke var nøgenhed med til at vække begær og seksualitet i mennesket.

▼ Botticelli: *Venus' fødsel*, 1485.

▲ Palazzo Rucellai i Firenze, 1460.

▲ Kuplen på domkirken i Firenze.

Leonardo da Vinci

En af de største kunstnere i 1400-tallet var Leonardo da Vinci (1452-1519). Mest berømt er han måske for sit maleri af den gådefulde Mona Lisa, men da Vinci var ikke kun kunstmaler. Han var samtidig arkitekt, videnskabsmand, filosof og ingeniør.

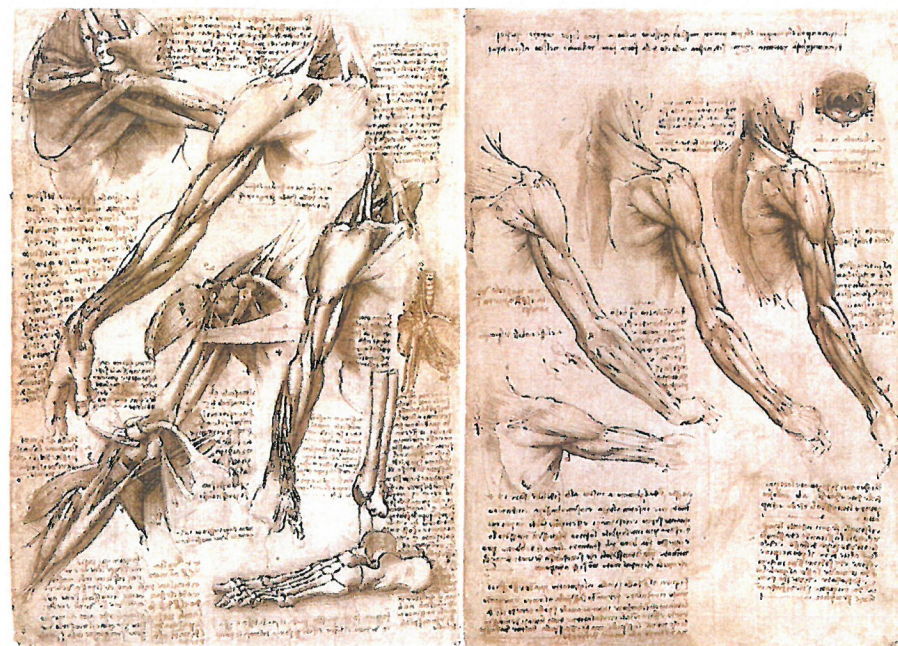
Studiet af den menneskelige krop optog ham meget, hvilket også kan ses i mange af hans kunstværker. Han ønskede at vide, hvordan kroppen så ud indeni, og hvordan den fungerede, og til det formål dissekerede han lig. Disse dissektioner danner grundlag for hans studier og skitser af menneskekroppen. Ved på den måde at give et videnskabeligt billede af kroppen, blev han forløber for den moderne anatomi og fysiologi.

Det er betegnende for Leonardo da Vincis arbejde, at det bygger på det, som kan sanses og iagttages. Hans tegninger af kroppen og de enkelte muskelgrupper viser, at han har stor forståelse for opbygning, funktion og betydning.

Leonardo da Vincis studier i menneskets anatomi var et godt eksempel på, hvordan naturvidenskaben i 1500-tallet blev ændret i takt med, at de humanistiske tanker foldede sig mere og mere ud.

Tidligere havde man inden for naturvidenskaben – lægevidenskab, fysik, astronomi – holdt sig strengt til tolkninger, der kunne accepteres inden for Bibelens rammer. I 1500-tallet begyndte naturvidenskaben at bygge på naturiagttagelser og eksperimenter (se kilde 49).

▼ Illustration tegnet af Leonardo da Vinci fra bogen *Anatomi*, 1510.

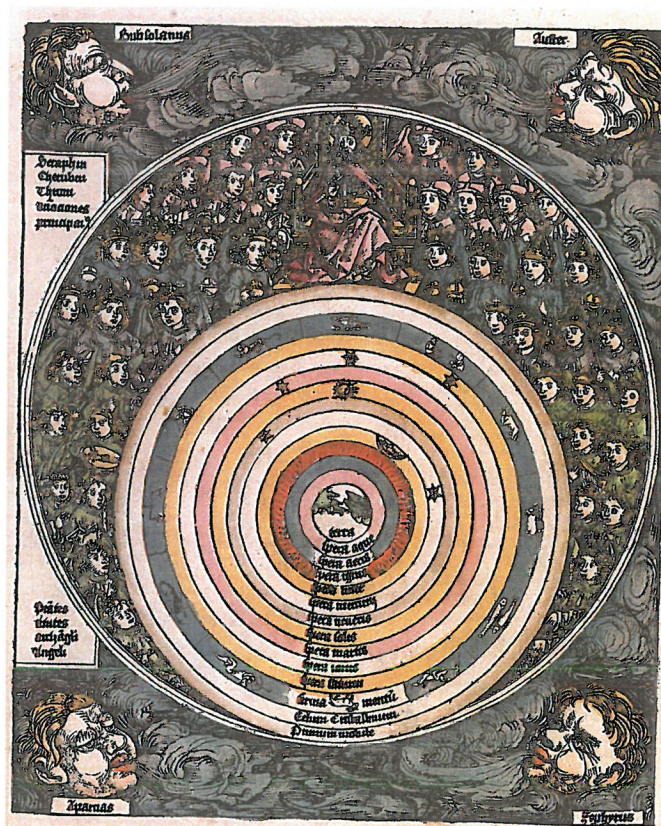
DET NYE VERDENSBILLEDE

Det middelalderlige verdensbillede var en sammenfatning af det antikke verdensbillede og en kristen-religiøs virkelighedsopfattelse.

Det antikke verdensbillede gik tilbage til egypteren Ptolemæus, der levede i 100-170, men som i vidt omfang byggede på den antikke filosof Aristoteles' teorier fra 300-tallet f.v.t.

Dette verdensbillede var geocentrisk, dvs. man opfattede Jorden som stillestående og i verdens centrum. Uden om Jorden kredsede solen, månen og planeterne i sammensatte cirkelbevægelser. I middelalderen tilførte man en kristen-religiøs dimension til dette verdensbillede, så Gud blev placeret som Herren i himlen, og der var en skarp afgrænsning mellem den jordiske og den himmelske verden. Jo længere man i dette system kom fra jorden, jo tættere kom man på Gud. Det hele kulminerede i fuldkommenheden

► Middelalderens verdensbillede fra den såkaldte „Nürnberg-krønike“ fra 1493. Verdensbilledet tager udgangspunkt i Ptolemæus' antikke verdensbillede, hvor Jorden ses som universets centrum omgivet af 13 himmelsfærer. Uden om himmelsfærerne ses Gud siddende øverst i midten på sin trone omgivet af de himmelske væsner, som er inddelt hierarkisk oppefra og ned. I hvert hjørne blæser norden-, østen, sønden- og vestenvinden, som symbol på de fire verdenshjørner.

Empyreum, der hos Ptolemæus var krystalhimlen, men i middelalderens verdensbillede var Guds bolig.

Nicolaus Kopernikus

I takt med større kendskab til de antikke skrifter fandt videnskabsfolk ud af, at Aristoteles' og Ptolemæus' geocentriske verdensbillede langt fra var ene-rådende i Antikken.

Som andre studerede den polske humanist og astronom Nicolaus Kopernikus (1473-1543) de gamle antikke skrifter og fandt her belæg for sin teori om, at det er Jorden, der bevæger sig rundt om solen og ikke omvendt. Det førte til Kopernikus' forkastelse af det geocentriske verdensbillede til fordel for det heliocentriske, der har solen som centrum.

I 1543 udgav Kopernikus sin banebrydende bog, der gjorde op med Jorden som universets centrum. Bogen var formentlig skrevet mange år før, men Kopernikus var bange for, hvordan kirken ville reagere på dens budskab. Derfor blev bogen udgivet på hans dødsleje (se kilde 50).

Kopernikus om himmellegemernes kredsløb

Jordcentret er ikke universets centrum, men kun centrum for tyngden og månesfæren. Alle sfærer drejer sig omkring solen som deres midtpunkt, og derfor er solen universets centrum.

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Overvej, hvorfor Kopernikus var bange for kirkens reaktion på hans bog.
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

Kopernikus' bog var skrevet på latin og var ikke beregnet for almindelige mennesker. Bogen vakte ikke stort postyr i 1500-tallet hverken i videnskabelige eller kirkelige kredse, om end den var velkendt blandt astronomerne. Kun et fåtal kunne tilslutte sig teorien om Jordens bevægelse om solen.

Den tyske astronom Johannes Kepler (1571-1630) videreudviklede Kopernikus' teorier med nye iagttagelser og beregninger. Kepler fandt blandt andet ud af, at planeternes bane om solen ikke var cirkelrunde, men derimod ellipseformede.

Det var dog først, da den berømte italienske fysiker Galileo Galilei i 1632 offentligt forsvarede det heliocentriske verdensbillede, at kirken for alvor følte sig truet. Galilei blev stillet for kirkens domstol, inkvisitionen, der pålagde ham at tilbagekalde sine påstande. Den 22. juni 1633 blev Galileo Galilei stillet for inkvisitionen anklaget for kætteri. Han måtte fremsige denne erklæring for at redde sit liv (kilde 51).

Kilde 50

Galileis erklæring

Jeg, Galileo, søn af Vincente Galilei fra Firenze, 70 år gammel, har personligt stået for retten og jeg knæler for Jer Eminencer, som i hele kristenheden er inkvisitorerne mod den kætterske forvorpenehed [fordærelse]. Jeg sværger, at jeg altid har troet, også nu tror og med Guds hjælp også i fremtiden vil tro på alt hvad den hellige katolske og apostolske kirke holder for sandt, prædiker og lærer. Dette Hellige Officium [vogtere over den katolske læres renhed] havde retsmæssigt pålagt mig den forskrift, at jeg skulle opgive den helt forkerte mening, at solen er verdens midtpunkt,

og at den ikke bevæger sig, og at jorden ikke er verdens midtpunkt og bevæger sig ...

Arbejdsspørgsmål

- 1) Hvem har skrevet kilden og hvornår?
- 2) Hvad handler kilden om i korte træk?
- 3) Hvad ønskede den katolske kirke at opnå med Galileis erklæring?
- 4) Opstil selv en problemstilling, som du kan besvare ud fra kilden.

▲ Galilei for inkvisitionen 1633.

Fra: "Verdenshistorie"
bind 7
af Thorkeil Smith mfl.
(2015)

OPBRUD I DEN ROMERSK-KATOLSKE KIRKE

På spansk er der et udtryk for ikke at føle sig helt godt tilpas. Det hedder: *No me siento bien católico*. Det betyder: Jeg føler mig ikke rigtig katolsk. Udtrykket virker underligt, men stammer fra en tid, hvor det ikke at være katolsk på den rigtige måde, kunne være livsfarligt.

Den katolske kirke havde siden oldkirkens tid haft held til at monopolisere fortolkningen af kristendommen og bestemme, hvordan troen skulle praktiseres. I 1054 kom det til en splittelse mellem den romersk-katolske og den græsk-ortodokse kirke. Disse to hovedretninger inden for kristendommen kunne dårligt tolerere hinanden, og i 1231 oprettede den romersk-katolske kirke inkvisitionen (en pave-lig domstol). Inkvisitionen skulle kontrollere, at den romersk-katolske tro blev praktiseret i overensstem-melse med vedtagne forskrifter. Der blev slået hårdt ned på *kætteri* – fejlagtige fortolkninger af den ene-ste rette tro. Den katolske kirke havde magt over sjæ-lene, og på grund af sin økonomiske og den dermed forbundne politiske magt var den i stand til at tryne

kejsere og konger. Men der var opbrud inden for den katolske kirke, og fx ses tiggermunkeordnerne, dominikanere og franciskanere ofte som en indre protest imod de såkaldte herremandsklostre, fx cistercienserne.

Den Sorte Død 1348-1350 var en pestpandemi, der slog mellem en tredjedel og halvdelen af alle europæere ihjel. Indtil Den Sorte Død var den katolske kirkes magt og indflydelse enorm. Men Den Sorte Død var en katastrofe af et omfang, det er vanskeligt at gøre sig begreb om, og den påvirkede alle samfundsgrupper i næsten hele Europa (se side 87).

Samtiden havde ikke bedre forklaringer end, at pesten måtte være Guds straf over menneskenes syndige liv. Her lå kimen til en skepsis over, om den katolske kirke varetog kontakten mellem mennesker og Gud på en forsvarlig måde. Det kan opfattes som spiren til den kritik, der i løbet af de næste to hundrede år skulle føre til splittelse inden for den romersk-katolske kirke i Europa.

REFORMATIONEN: BRUDET MED DEN ROMERSK-KATOLSKE KIRKE

I dansk sammenhæng forbinder man ofte reformationen med den tyske munk Martin Luther. Men i europæisk sammenhæng findes der en række andre væsentlige reformatorer fx John Wycliffe, der virkede i England i slutningen af 1300-tallet, og den tjekkiske Johan Hus, der blev brændt på bålet 1415. Så Luther var én blandt mange, der ønskede at reformere den romersk-katolske kirke, da han i 1517 offentliggjorde sine kritikpunkter af kirken. Og i Luthers fodspor trådte andre reformatorer frem – ikke mindst Jean Calvin.

Allerede med den engelske præst John Wycliffe (1328-1384) opstod de første reformerte strømninger. Wycliffe afviste helgendyrkelse, pilgrimsrejser, aflad og sjælemesser. Han lod Biblen oversætte til engelsk, så de, der kunne læse, selv kunne fortolke den. Han mente, at Biblen var kirkens højeste autoritet, og han brød sig ikke om pavedømmet. Han blev fordømt som kætter. I 1384 stævnedes paven ham til kirkemøde i Rom, men han var heldig at dø af naturlige årsager samme år. I forlængelse af Den Sorte Døds omvæltning af samfundet og Wycliffes angreb på den højeste autoritet kom det i 1381 til det mest omfattende bondeoprør i Englands historie. Wycliffe selv tog afstand fra vold, men påvirkede de såkaldte lollarder med reformerte tanker, som af nogle samfundsgrupper blev opfattet som noget, der legitimerede grundlæggende ændringer af de eksisterende samfundsstrukturer.

På den tid var den engelske dronning søster til kongen af Böhmen, der ligger i vor tids Tjekkiet. Derfor foregik der en udveksling mellem Prag og Oxford, og nogle af de tjekkiske teologer, der vendte hjem fra England i slutningen af 1300-tallet var påvirket af Wycliffe. Johan Hus (1369-1415) startede med at studere teologi ved universitetet i Prag 1390,

Hans Holbein:
"Dødedansen"
(1538). Døden var et
yndet tema i en tid,
der ikke kunne for-
klare, hvorfor pesten
igen og igen hær-
gede over Europa, og
hvor den rette vej til
frelse var til debat.

GAVE

orskellen på romersk-katolsk og den
ortodokse katolicisme? Og tjek fx Canossa og
striden for kampen imellem pavemagten

hvor han gjorde lynkarriere. Han blev den böhmiske dronnings sjælesørger og ytrede sig skeptisk over for aflad. Han tvivlede på, om skærsilden eksisterede og kritiserede kirken for at tage betaling for kirkelige handlinger. Hus prædikede på tjekkisk og blev gjort til rektor for Prags Universitet. Johan Hus blev i 1410 bandlyst af paven. I 1414 blev han indkaldt til et kirkemøde i Konstanz i Tyskland under løfte om frit lejde. Men han blev arresteret, dømt og brændt på bålet samme sted i 1415. Johan Hus' død gav anledning til omfattende uro og oprør mellem et tjekkisk befolkningsflertal og et tysk romersk-katolsk mindretal i Böhmen. Hus-sitterbevægelsen overlevede Johan Hus og radikaliseredes i Taboritter, der forkyndte et samfund uden standsforskelle, og ekstremisterne, Adamisterne, der gik ind for nudisme, fri sex og fuld ligestilling for kvinder.

Munken Martin Luther gjorde karriere i Wittenberg og blev mere og mere skeptisk over for den katolske kirkes hierarki, nadveren, munkevæsenet og det ulykkelige cølibat, der forbød præster, munke og nonner at have sex og at gifte sig. I 1517 udfærdigede han 95 kritikpunkter af den romersk-katolske kirkes praksis.

Han mente, at tro alene var vejen til frelsen. Han hævdede, at den helige skrift var kirkens højeste autoritet, og at der skulle prædikes på de nationale sprog, som folk forstod. Men det er kritikken af afladshandlen, der har fået den mest fremherskende plads i fortællingerne om Luthers kritik af den katolske kirke. Den kommercielle logik bag afladshandlen gik ud på, at paven i Rom i kraft af de mange helgeners gode gerninger havde et sådant overskud af disse gode gerninger, at almindelige mennesker kunne få del i disse imod betaling. På den måde kunne man købe sig til frelse eller til et begrænset ophold i Skærsilden. Afladshandlen var på Luthers tid en enorm forretning, der blandt andet finansierede byggeriet af Peterskirken i Rom. Så Luthers kritik var ikke kun rettet imod religiøs praksis, men den ramte også kirken på pengepungen. For hvis vejen til frelse gik via tro alene, var der jo ingen grund til at betale for det.

Luthers opgør med de katolske autoriteter fik konsekvenser for høj som for lav. De tyske bønder opfattede det som et frihedsbudskab, og i 1524-1525 rasede Den Tyske Bondekrig. Bønderne tog Luther til indtægt for deres oprør, men selvom Luther havde lagt sig ud med de gejstlige myndigheder, tolererede han ikke angreb på den verdslige øvrighed. Han opfordrede den tyske adel til at slå bønderne ned som gale hunde. I toppen af samfundshierarkiet blev de nordtyske fyrster inspireret til at bryde med Rom for at danne deres egne nationale kirker. Kongemagten kunne styrke sig selv ved at overtage kirkens ejendom, og fyrsten blev nu selv det religiøse overhoved og kunne udnævne de indflydelsesrige biskopper.

Efter Luther er Jean Calvin (1509-1564) den næstmest betydningsfulde reformator. Han virkede i Genève fra 1536-64. Her skabte han en reformert menighed, der var underkastet Calvins moralske strenghed og hårde kirketugt. Den calvinistiske reformation kom til at præge de refor-

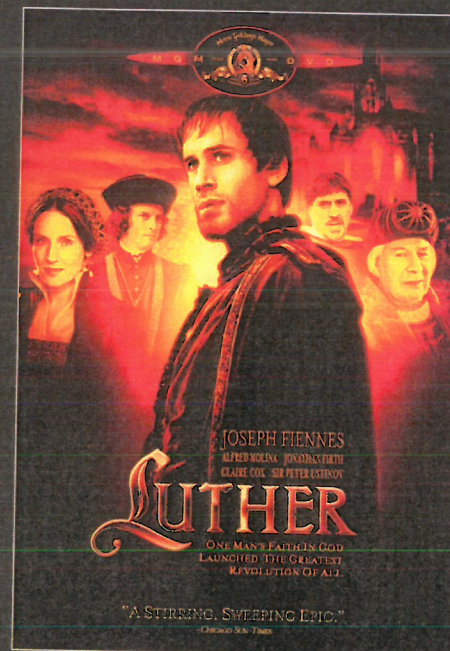
MARTIN LUTHER

(1483-1546)

■ Luther var en oprører set med katolske øjne, men han var ikke farlig for den herskende klasse. Han oplevede, hvordan tyrkerne i 1529 stod foran Wiens bymure. Det fortolkede han som Guds straf for menneskenes umoralske livsførelse. Luther var produktiv og skrev et utal af salmer til den nye type gudstjeneste. Men han var ikke tolerant, han rasede imod Kopernicus' tanker om det heliocentriske verdensbillede. I salmen "Behold os Herre ved dit

ord" fra 1524, som stadig synges i kirken i dag, lød det oprindeligt: *Behold os Herre ved dit ord, trods pavens løgn og Tyrkens mord*. Det blev i 1800-tallet ændret til det mere politisk korrekte: *... trods dine fjenders løgn og mord*. Han opfattede tyrken som satan selv, han havede paven, og man kan ikke lade være med at tænke på en fanatisk fundamentalist, hvis man læser Luthers "Om jøderne og deres løgne" fra 1543. Her anbefalede han, at man satte ild til jødernes synagoger, tog deres hellige bøger fra dem, forbød dem at færdes på vejene etc. Dette kontroversielle skrift inspirerede senere tyske antisemitter, og den nazistiske propagandaminister Josef Goebbels genoptrykte Luthers skrift.

Luther blev i 1521 stævnet for den tysk-romerske kejsers rigsdag, hvor han blev erklæret for kætter. Han blev på hjemrejsen "bortført" af sin tilhænger Frederik den Vise. Under dennes beskyttelse oversatte Luther Biblen til tysk. ■

Luthers forhold til jøderne spiller ikke nogen rolle i den fremragende tysk-amerikanske film "Luther" fra 2003. Her fremstilles Luther positivt, som den lille mand, der har ret, imod det store system, der bestemmer.

merte kirker i Schweiz, Frankrig, det sydvestlige Tyskland, Nederlandene og England. Calvin gik ind for prædestinationslæren. Den gik ud på, at Gud på forhånd havde bestemt, hvilke mennesker der skulle i himlen, og hvilke der skulle i helvede. Calvin var også puritaner og gik ind for en simpel gudstjeneste, hvor almindelige kirkegængere spillede en rolle. Der er således flere retninger indenfor protestantismen.

DEN KATOLSKES KIRKES REAKTION: MODREFORMATIONEN

Den katolske kirke reagerede tidligt på kritikken. I 1515 besluttede den at lave en liste over bøger, som rigtige kristne ikke havde godt af at læse "Index librorum prohibitorum", listen over forbudte bøger. I de næste 300 år blev der registreret et stadig stigende antal bøger. Det talte og skrevne ord har altid været farligt. Det er vanskeligt at forestille sig reformationens succes uden den tids revolutionerende massemedium, trykpressen. Indtil ca. 1450 foregik al kopiering i hånden ved afskrift. Man begyndte at eksperimentere med tryk af hele spejlvendte, udskårne sider – bloktryk. Men det var først, da man fandt ud af at bruge løse typer, at et epokegørende massemedium var født. Fra at de første bibler og andre bøger begyndte at komme på markedet, gik udviklingen hurtigt, og snart

havde alle større byer bogtrykkerier. Der blev også udgivet småskrifter på få sider, flyveblade, og det var på denne måde, at reformatørernes tanker kom rundt. Den trykte presses betydning som massemedium kan ikke overdrives. Bogtryk var historiens første massemedium og havde monopol på denne status indtil til radio, tv, internet og telefoner 500 år senere.

Den katolske kirke forbød aflagshandelen, og i 1540 blev Jesuitterordenen oprettet. Det var en eliteorden, hvor munkene modtog en meget omfattende uddannelse i teologi, men også i de verdslige videnskaber. Jesuitterne blev modreformationens fortrøp, og de var så veluddannede, at portugisiske jesuitter fik opholdstilladelse i Beijing i det ellers så lukkede Kina.

Der er delte meninger om Jesuitternes virke og praksis, men de var den katolske kirkes strammere og blev senere forbundet med katolsk intolerance. Jesuitterne fik stor indflydelse i mange katolske lande, men endte med i Oplysningsstiden at blive forbudt mange steder.

GAVE

esuitter-ordenen og/eller om Opus Dei, og sammenhængen imellem religion og politik i nutid.

DEN PROTESTANTISKE ETIK: TE, KAFFE OG KAPITALISME?

I 1905 udgav den tyske sociolog Max Weber: "Den protestantiske etik og kapitalismens ånd". Her argumenterede han for, at den kapitalistiske ånd hang snævert sammen med den puritanske calvinisme. Når man troede på prædestinationslæren og ikke vidste, om man var købt eller solgt, blev fremgang og resultater tolket som et tegn på at tilhøre de udvalgte. Man kan hævde, at protestantismen fremmede en høj arbejdsmoral, da arbejde blev opfattet som Gud velbehageligt. Weber var barn af sin tid, da de anglo-saksiske nationer England og Tyskland, hvor calvinismen stod stærkt, var de absolut dominerende stormagter. Den ty-

ske historiker, Wolfgang Schivelbusch, bidrager i sin bog "Paradiset, smagen og fornuften" med en tillægsforklaring på den nordvest-europæiske dominans fra og med 1600-tallet. Bogen, der handler om nydelsesmidlernes historie, forklarer, hvordan overklassen og senere den brede befolkning i det protestantiske Nordtyskland, Holland og England begyndte at drikke henholdsvis kaffe og te i stedet for øl og vin. Ædruelighed kombineret med protestantisk arbejdsmoral, mener han, kan være en forklaring på, at det nordvestlige Europa udviklede sig mere dynamisk end Sydeuropa.

Hanne Goldberg Mikkelsen

"Pest over Danmark"

Gyldendal (2006)

S. 126-127

Når pesten ændrer verden

Henrik Jensen, historiker: Når Pesten ændrer verden, Politiken 19.7.1987

"Den sorte Død blev et grundskud for en række institutioner og værdier, som middelaldermenneskets tilværelse havde været muret sammen af gennem århundreder: familie, slægt, fællesskaber af forskellig art, og – ikke mindst – kirken. Ikke sådan at forstå, at disse institutioner og det verdensbillede de dannede, sank i grus fra den ene dag til den anden. Langtfra som bekendt. Men der blev for alvor sat spørgsmålstegn ved deres eviggyldighed og deres anvendelighed for det enkelte menneske. Et spørgsmålstegn, der efterhånden skulle vokse sig større.

Som katastrofe betragtet er pesten af en ganske anden karakter end fx jordskælv, hungersnød, oversvømmelse og krig. Over for dem kan mennesket stå samlet – pesten splitter dem ad. Selvom de ikke nøjagtigt vidste, hvordan pesten var smitsom, så var det helt klart for dem, at smitten – med Boccaccio – 'sprang som ild' fra den syge til den raske. Derfor ramte pesten lige ind i de mest grundlæggende samfundsforhold, og angsten for den ødelagde selv de snævraste relationer mellem mand og kone, forældre og børn..

Den enkelte blev nu opmærksom på, at hans overlevelse nu pludselig ikke længere afhang af andre end ham selv – her kunne hverken familie, venner eller præst hjælpe. Tværtimod: de bragte

døden til ham, kun ved at holde afstand havde han måske en chance. På tværs af alt, hvad han havde lært af livet hidtil, dirigerede hans livsdrift, hans trang til at overleve, ham nu til at lade være med at tage sig af sine nærmeste, når de blev syge, til at lade være med at begrave dem, når de døde. Resultatet af sådanne pligtforsømmelser hos de overlevende var ofte skyldfølelse og følelse af moralsk forfald og meningsløshed. Lutter følelser, som styrker følelse af isolation.

Det er ikke en erfaring, som man ryster af sig sådan uden videre, den går dybt, helt ned i de umiddelbare reaktioner, det ubevidste – det, som ofte styrer mennesker på tværs af deres bedre intentioner. Og den blev liggende i sindet som en dobbeltheds: på den ene side som en tilskyndelse til at gøre det, der var bedst for én selv, og på den anden side som en ubehagelig skyldfølelse over netop det...

Både i det store og lille perspektiv havde pesten slået den gamle orden i stykker – i de overlevendes hoveder, såvel som i den ydre verden – og nu dannedes langsomt en ny orden på et andet grundlag. Brikkerne blev stillet tilbage på skakbrættet, men stod nu ikke helt som før – spillet hed nu renæssance, reformation, kapitalisme. Verden var ved en grandios tilfældighed – for hvem tør vel kalde pesten andet? – blevet sporet ind på en ny udviklingslinje, som meget klarere end tidligere havde mennesket, det enkelte individ, som centrum. Spejlende sig i Dødens øjne havde mennesket i sin dødsangst og ensomhed opdaget – sig selv. I de næste århundreder skulle denne opdagelse manifestere sig som et nyt evangelium".

Hanne Goldberg Mikkelsen
"Pest over Danmark"
Gyldendal (2006)
S. 130-131

Nyt syn på pesten

Brian P. McGuire: *Den levende Middelalder*,
Gyldendal 2005

"Senmiddelalderens Europa var præget af kriser, men også af frugtbare kultur-møder. Alligevel er det næsten umuligt at gøre op med den dybt forankrede myte om, at det gik ned ad bakke for menneskeheden i 1300-tallets Europa. Vi er vant til at høre den ene skrækhistorie efter den anden om pest, krig og sociale oprør. I foråret 2003 barslede Danmarks radios TV2 med en serie om den sorte død, der fra ende til anden bekræftede den gamle forestilling om,

at pestens århundrede også var skueplads for kirkens åndelige bankerot. Det lykkedes tv-serien at beskrive nye forskningsresultater om pestens opståen og udbredelse, men fortolkningen af perioden som den mørke middelalder baserede sig på en forældet opfattelse af 1300-tallet som skrækkens århundrede.

Tilbage i 1979 udgav jeg, sammen med andre forskere... en bog der netop forsøgte at gøre op med en sådan form for primitiv og forenklende historieskrivning. Bogen fik titlen *Kulturblostring og samfundskrise i 1300-tallet*, og vores tese var den, at det er umuligt at studere dette århundrede på en seriøs måde uden at tage hensyn til det faktum, at 1300-tallet udover mange rædsler også gav grobund for kunstnerisk udfoldelse på et højt plan. Det var immervæk i denne periode, at eviggyldige værker som Dantes *Guddommelige komedie*, Chaucers *Canterburyfortællinger*, samt en ny litteratur om mysticisme så dagens lys... Men stereotypen om nedgang og forfald har bidt sig fast, blandt andet på grund af kulturhistorikeren Henrik Jensens velskrevne men misvisende fortolkning af perioden *Den sorte død og livet i senmiddelalderen*. ...

Henrik Jensen hævder, at den sorte død skabte en ny bevidsthed i Vesteuropa. Den høje dødelighed førte til voksende tvivl på Gud og kirken og lagde kimen til den moderne verden, hvor mennesker møder religiøse forklaringer med forbehold. En pestplaget befolkning følte, at Gud havde svigtet ved at lade så mange dø, og at den enkelte var overladt til sig selv!

Der var givetvis mennesker, der tolkede den store elendighed, der omgav dem under pesten, som tegn på, at Gud

var borte og kirken ubrugelig. Det står imidlertid ikke at læse i de skriftlige kilder, hvor det til gengæld er let at finde beskrivelser af, hvordan folk som hidtil henvendte sig til kirken for at søge beskyttelse og lindring mod de trusler og katastrofer, som ramte dem. Det fremgår ligeledes, at de overlevende satte deres lid til kirken som kilde til trøst og forklaring på det meningsløse, der var overgået dem.

Der er tale om en befolkning, som i midten af 1300-tallet oplevede sygdom og krig som en næsten hverdagsagtig foreteelse. Pesten var ganske vist værre end nogen af de andre plager.. men de der overlevede pestens første udbrud var overbeviste om, at det var

Guds vilje, at de skulle klare sig frelst igennem. Der finder ikke et oprør sted mod kirkens autoritet. Tværtimod tyede 1300-tallets mennesker til overlevelsesstrategier, som altid havde været anvendt i det, som man på den tid kaldte *Christianitas*, kristenheden. Bønner, ritualhandlinger, uddannelse og en dialog om de kristne idealers betydning blev taget i brug i forsøget på at komme videre. Når disse midler ikke slog til, opstod der tilsyneladende en form for kollektivt hukommelsestab, der betød, at de værste rædsler blev glemt eller gemt af vejen. Enhedskirken overvandt rystelserne og bevarede sin troværdighed ..."